

Резюме. Стаття посвящена розвитку ідей структуралізму в психологічній теорії і практиці і їх адаптації к сучасній українській психологічній науковій традиції.

Ключевые слова: структуралізм, психоаналіз, лінгвістика, несвідоме, архетип.

Анотація: Стаття присвячена розвитку ідей структуралізму в психологічній теорії і практиці та їх адаптації до сучасної української психологічної наукової традиції.

Ключові слова: структуралізм, психоаналіз, лінгвістика, несвідоме, архетип.

© 2013

О. Г. Паркулаб (м. Івано-Франківськ)

ПІЗНАННЯ МОВИ АРХЕТИПІВ ЯК ОСНОВА СПІВТВОРЧОСТІ ЛЮДИНИ Й НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ

Постановка проблеми. Творчість талановитих особистостей завжди була спрямована на те, щоб народжувалися нові модні стилі, тенденції, течії в мистецтві, науці й політиці. Таким чином митці намагалися розірвати ланцюги традицій, віднайти найоригінальніший ракурс дійсності. Якщо сучасники захоплювалися неповторністю й самобутністю плодів їхньої праці, то з часом, на зміну людській екзальтованості, прийшов здоровий глузд та із критичне мислення, і з'ясовувалося, що були винайдені лише нові декорації. Науковці вважають, що такий стан речей зумовлений дією архетипів, пізнання мови яких необхідне індивіду для кращого сприйняття світу й розуміння свого існування в ньому.

Психологи переконані, що знаючи закони дії архетипу, його логіку, людина може навчитися уникати конфліктних ситуацій, які емоційно виснажують, зумовлюють перевитрату психічної енергії. Архетипи, будучи усвідомленими, природно виявляються в ідеях та образах, як і все те, що стає змістом свідомості. Водночас самі по собі вони не є її змістом, а проявляються як певні основоположні теми, на основі яких формується багатоманітність усвідомлених образів.

Відкоректована особистість завжди залишається відкритою для будь-якого нового досвіду; вона здатна переживати піднесення й радість від процесу співтворчості з навколишнім світом. Архетип, так само, як і символічні атрибути різних культур, релігійні й міфологічні персонажі, сприяють актуалізації психічного змісту і його усвідомленню, що пов'язано із зцілювальним ефектом архетипних образів.

Стаття має на меті: показати, що саме загальна мова архетипів, а також процес їх виявлення та пізнання лежить в основі співтворчості людини й навколишнього світу; на прикладі застосування арт-терапевтичних методів (казкотерапії й пісочної терапії) розкрити метафоричний зміст архетипних образів та їх індивідуально-неповторний символічний вияв.

Аналіз основних наукових праць. Згідно з психологічними дослідженнями, архетип являє собою загальний механізм, явище, дію якого можна спостерігати через модифікації в різні епохи, в індивідуальній картині світу людини, в життєвих історіях героїв літературних творів, у предметах живопису і скульптури, в релігійних сюжетах тощо.

Знання про архетипи передавалося із покоління в покоління через «метафороносії» – казки, легенди, пісні, притчі тощо. Разом з тим, лише з появою теорії психоаналізу розпочалось дослідження прихованого смислу, символізму міфологічних історій (Е. Едінгер, К. Естес, Д. Кальфф, А. Сторр, З. Фрейд, К. Юнг та ін.). К. Г. Юнг вперше звернув увагу на психологічне призначення метафоричного матеріалу, ці ідеї є актуальними й понині. Сучасні вчені переконані, що міфологія й фольклор здатні забезпечувати різні контексти, які відкривають шлях до розуміння складних символічних творів, які використовуючи в процесі арт-терапії й інших терапевтичних методик, в основі яких – продукти творчості (С. Біркхейзер-Оері, Дж. Болен, К. Естес, Т. Зінкевич-Євстігнеєва, Р. Мітчелл, Т. С. Яценко та ін.).

Казкотерапія – новий напрям практичної психології – що сформувався наприкінці минулого століття [1]. Завдяки знайомству з роботами К. Юнга використовуючи ідею про відображення, що в казках, міфах, легендах психічної реальності людини, її внутрішніх переживань, протиріч, духовних пошуків. До того ж слід зазначити, що чимало вчених не лише гуманітарних, але і точних дисциплін працюють над дешифруванням знань про виникнення Всесвіту, які містяться в космогонічних міфах.

У науковому доробку Д. Кальффа пісочна терапія [2] була представлена як складова аналітичного процесу, як конкретна форма методу «активної уяви», започаткованого К. Юнгом. Вона базується на творчому використанні піску з метою створення візуальних образів, що передають людські почуття й думки (К. Бредвей, Е. Вейнріб, Е. Дундас, Р. Мітчелл та ін.). Процес втілення в природних матеріалах спонтанно виникаючих образів, що допомагає проявитися творчій енергії К. Юнг назвав *активною уявою*, розглядаючи його як інструмент взаємодії з колективним несвідомим [4].

Виклад основного матеріалу. На початку своєї кар'єри, працюючи з хворими шизофренією, К. Г. Юнг ґрунтовно вивчав міфологію, що стало основою відкриття «міфопороджуючого» рівня психіки, спільного для всіх людей. Власні дитячі й юнацькі сни посприяли відкриттю колективного несвідомого, що має міфологічну основу. Таким чином, для нинішнього покоління ідея колективного несвідомого К. Юнга залишається важливого в контексті розуміння еволюційного процесу психіки, культурного досвіду людства, а також індивідуально-неповторної психіки людини та її поведінки.

В теорії аналітичної психології йдеться про те, що колективне несвідоме, відображаючи досвід предків, не має індивідуального характеру і є спільним для всіх людей, істинною основою індивідуальної психіки; воно складається із міфологічних мотивів або першообразів, які К. Юнг назвав «архетипами». Архетипи певним чином організовують образи й уявлення. Водночас самі по собі вони не є змістом свідомості, а виступають як певні основоположні теми, на яких формується багатоманітність виявів психіки. Людям вони здаються настільки «надприродними», що набувають глибокого духовного значення.

Науковці вказують, що характеризуючи архетипи, слід враховувати їх полізначність і багатофункціональність, оскільки, вони є:

- природними умовами інтуїції;
- первісними формами осягнення світу;
- внутрішніми образами об'єктивного життєвого процесу;
- колективним пластом історичного минулого, який зберігається в пам'яті людей;
- основою загальнолюдської символіки;
- сприятливим середовищем для творчого процесу, тим вихідним матеріалом, з якого

створюються продукти мистецтва [1].

Казки, міфи, притчі, легенди, народні пісні та інші метафоричні форми втілюють у собі архетипи, які створюють «матрицю» життя, основу для творчості й конструктивної самореалізації людини. Показово, що кінематографісти зняли фільм з красномовною назвою «Матриця». За сюжетом стрічки, юному герою здається, що він протистоїть міфічній «системі», проте простежується прихована боротьба на глибинному рівні з дією архетипів. Останні сприймаються й переживаються ним через певні універсалиї, що повторюють міфологічні мотиви і образи.

Е. Едінгер виділив чотири основні категорії архетипних образів:

- 1) архетип Великої Матері, що містить жіноче начало, пов'язане з творенням і руйнуванням;
- 2) архетип Духовного Батька, що втілює чоловічі якості та свідомість і дух як протилежні матерії;
- 3) архетип Трансформації, пов'язаний з мотивами подорожування, відвідування в підземелля з метою пошуку скарбів; смерті й відродження; розпаду і відновлення цілісності, а також з образами героя й вундеркінда;
- 4) центральний архетип – Самість – символ повноти й цілісності, часто проявляється у формі кола в поєднанні з чотирьохкутними фігурами (квадрат чи хрест), що означають об'єднання протилежностей [2, с.30].

Сутність юнгіанської теорії символу відображено в наступній тезі: «Символ – це не знак, що приховує щось усім відоме... Навпаки, він являє собою спробу пролити світло за допомогою аналогії на щось таке, що досі належало світові невідомого, або на щось, що ще не відбулося» [3, с.102]. Попри те, що не існує специфічного символу чи образу, який ти повністю представив архетип (тобто існує лише форма без специфічного змісту), виявлено, що чим більшою мірою символ відповідає несвідомому матеріалу, організованому навколо архетипу, тим потужнішу, емоційно насичену реакцію він актуалізує.

Т. Яценко зазначає, що для того, щоб зрозуміти логіку несвідомого, яка визначає когнітивний рівень «психологічного захисту», необхідно пройти тривалий і часом дуже важкий шлях разом із автором, спираючись не лише на зміст символіки, а передусім на діагностико-психокорекційний діалог. При цьому символи не є ключем до ребуса, як багатьом здається, їх наявність не є сама по собі приводом до висновку про зміст позасвідомого. Тут важливо враховувати контекст, роль, яку відіграє символ в сновидінні, грі, малюнку протагоніста [5].

З цього приводу показовим є досвід аутотерапії К. Юнга. Переживаючи роз'єднання із З. Фрейдом, він відновлював свою психічну рівновагу за допомогою символічних ігор, створюючи на березі озера «селища» з каміння, землі й води. Втілення в природних матеріалах спонтанно виникаючих образів зумовило психокорекційний ефект. Діалог з уявними фантастичними персонажами став один з прийомів аналітичної роботи. Втілення несвідомого в живописі, скульптурі, малюнку, художніх описах вчений назвав активною уявою, розглядаючи цей процес як інструмент пізнання колективного несвідомого.

На актуалізацію архетипів спрямований досвід практичної роботи Д. Кальфф [2]. На основі юнгіанського методу активної уяви, вона розробила пісочну терапію, що передбачає гру з піском і мініатюрними фігурками. Останні будучи елементами природного навколишнього середовища, виступають як атрибути різних культур, релігійні й міфологічні символи. Дослідниця вважала, що все це сприяє актуалізації вродженого психічного досвіду і його усвідомленню, а також має зцілювати психотерапевтичний ефект, пов'язаний вибором тих чи інших фігурок, що втілюють певні образи.

З позиції юнгіанського підходу (Дж.Райс-Менухіна), пісочна терапія дає можливість проявитися архетипу дитини, а відтак, поступово перейти до його усвідомлення. Гра з піском і мініатюрними фігурами дозволяє активізувати фантазію й виразити образи, що виникають при цьому засобами художньої експресії. В процесі діалогу зі своїм внутрішнім Я людина отримує можливість втілити ці образи в конкретну форму. Разом з тим К. Юнг зауважував, що форма і зміст образу ідентичні, й по мірі того, як образ набуває форми, відбувається прояснення його змісту. Образи не потребують ніякої інтерпретації, позаяк їх зміст і без того представлений досить наочно.

Науковцями помічено, що символіка малюнків може повторюватися у різних авторів [5]. Як правило, символами є предмети зовнішнього світу, природи і побуту (рослини, вода, геометричні фігури, сонце тощо). Пісочні форми, які імітують ріки, пагорби, печери, тунелі, так само набувають символічного значення, втрачаючи простоту й однозначність свого змісту [2]. Приміром, проведена на піску лінія стає відображенням архетипу Шляху і символом Гермеса. – покровителя подорожуючих. Відбиток долоні на піску символізує сам факт існування людини (подібно до того, як відбитки пальців у біометричних документах), а також прохання про допомогу і заступництво вищих сил.

Пагорб чи гора (у вигляді вупуклості) асоціюються з грудьми, животом, черевом і життєдайним жіночим началом. Вони можуть також символізувати стародавній погребальний пагорб, світовий центр, омфалос, місце з'єднання землі й неба. Клієнти, зображуючи підймання й спуск, застосовують метафори чи висловлювання. Так, висловлювання, пов'язані з рухом вгору, передають соціальні досягнення й духовні переживання («дряпатися вгору», «птаха високого польоту», «драбинка, що веде нагору», «вершина життя» тощо).

Якщо в математиці вершина – найвища точка трикутника, то у житті – кульмінаційна точка, мета особистісних пошуків. Цю вершину можна досягнути внутрішнім поглядом уявивши її контури (техніка візуалізації). У процесі пісочної терапії пропонується символічно піднятися на вершину свого життя, пройти небезпечним маршрутом, подолавши тривогу і страх. На підтвердження сказаного, наводимо фрагмент сновидіння клієнта А.: «Мені часто сниться, ніби я лізу на гору, добираюся до середини гори, а коли хочу піднятися вище, зриваюсь і падаю. У житті я відчуваю напруження від очікування падіння, як і уві сні. Це часто зупиняє мене в роботі, не дає працювати на повну силу». Таким чином, створений клієнтом образ гори відображає його соціальні й духовні потреби.

Заглиблення чи печера зазвичай тлумачаться як черевце чи могила, а також як місце зберігання скарбів, як духовний провідник чи місце знаходження пророка. Створення заглиблення є метафорою самопізнання й духовних пошуків, зустрічі з несвідомим й розвитком системи нових уявлень. У вербальній метафоричній експресії поняття, які пов'язані з глибиною, зазвичай стосуються знаходження чогось прихованого, пошуку покровительства, переживання туги й відчаю, а також теми смерті («глибоко в душі», «впасти низько», «глибока яма», «захований скарб» тощо).

Тунель символізує перехід із одного стану в інший, трансформації чи народження (відома метафора: «світло в кінці тунелю»). Гострі шпилі, створені з мокрого піску, означають людські устремління, прагнення до духовного начала. Використання великої кількості води пов'язано з руйнуванням минулого форм, після чого настає відродження нового світу.

Образи води (джерело, озеро, ставок, річка) та її глибин тлумачаться в пісочній терапії як зустріч з несвідомим, а також можуть означати глибокі переживання й душевні травми пов'язані з втратами. На прикладі роботи з клієнткою С. представимо психокорекційні можливості тлумачення сновидінь та його символ (вода, море). Було виявлено тривожність пов'язану із досвідом переживання втрати близьких, що актуалізувало екзистенційний страх смерті.

Пропонуємо фрагменти трьох сновидінь, які наснилися їй після того, як вона втратила близьку людину: «... Я стояла на маленькій кладці. Біля мене – Сашко. Я стояла на краю дощок. Вода – така спокійна. Мене це непокоїть, лякає. Я усвідомлюю, що не вмію плавати, а піді мною 5 метрів глибини. Я стрибаю і...виринаю. Виринаю переможцем. Я перемогла стихію...»; «...Мені снилися гори. Ми поїхали в гори разом з друзями на тиждень, з палатками, з гітарами. Там, де ми осіли, протікав маленький потік. Я і ще якийсь хлопець (я його не знаю) розмовляли... і тут почалася сварка. Він мене штовхнув і я впала у *воду*, при цьому вдарившись сильно головою. Я відчуваю, як мене накриває *вода*, і я захлинаюсь. Мене хтось витягнув, але є страх...»; «...Ми на *морі*. Десь XVII століття. Я на кораблі. Мене засудили до смертної кари – повісили камінь на шию. Я сильно переживаю... Мене кидають у *воду*. І тут я усвідомлюю – я дихаю під *водою*...».

За словами клієнтки, її сновидіння відображають ту дійсність, в якій вона перебуває тут-і-тепер: «Взагалі-то я лише недавно навчилася плавати. Раніше я панічно боялася води, але я перемогла свій страх і скочила в воду. Я перемогла водну стихію і в усіх своїх подальших снах я її перемагаю». Дівчина веде щоденник, в якому є записи тих сновидінь, які її найбільше вразили. Зауважимо, що у більшості з них події, пов'язані з водою, – це могли бути: басейн, море, річка, навіть вода у склянці. Клієнтка також відзначає, що «сни про воду» почали їй снитися після смерті друга.

Арт-терапевтичні здобутки переконують, що мова символів така ж різноманітна, як і навколишня дійсність – будь-який її предмет, маючи індивідуальну значущість для людини, може стати символом прояву її внутрішнього світовідчуття. Тому нерідко сновидіння, малюнки, пісочні форми, в процесі інтерпретації в діалозі з автором набувають іншого змісту, що свідчить про активний характер несвідомого і його «прагнення» бути об'єктивованим. Несвідоме, маючи велику емоційну потужність та енергетичну силу, прагне до зображувального вираження, головною умовою якого є символічність та багатозначність. Остання дозволяє уникнути цензурського контролю свідомості, позаяк символ – це завжди інакомовність, наділена невичерпною полізначністю образу.

Висновки: загальна мова архетипів, а також процес їх виявлення і пізнання лежать в основі співтворчості людини й навколишнього світу. Психологи, аналізуючи малюнки й пісочні форми, розтлумачуючи вигадані сюжети й історії, пізнають мову архетипів, мову людського творчого начала. Втілення в природних матеріалах спонтанно виникаючих образів допомагає проявитися творчій енергії. Візуальний образ в арт-терапевтичному процесі виконує роль містка, який з'єднує зовнішню і внутрішню реальність. У пісочній терапії творчий процес робить можливим самозцілення, яке, у парі з психокорекційним ефектом сприяє гармонізації особистості.

Література:

1. Зинкевич-Евстигнеева Т. Д. Основы сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб.: Речь, 2006. – 176 с.
2. Штейнхардт Л. Юнгианская песочная психотерапия / Л. Штейнхардт. – СПб.: Питер, 2001. – 320 с.
3. Юнг К. Г. Божественный ребёнок: Аналитическая психология и воспитание: [сб. произведений / сост и авт. пер П. С. Гуревич] / К. Г. Юнг. – М.: Олимп, 1007. – 400 с.
4. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг. – М.: Канон+, 2003. – 400 с.
5. Яценко Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків] / Яценко Т. С., Чобітько М. Г., Доцевич Т. І. – Черкаси: БРАМА, 2003. – 216 с.

Резюме. У статті показано, що загальна мова архетипів, а також процес їх виявлення й пізнання є основою співтворчості людини і навколишнього світу. На прикладі застосування методів арт-терапії (казкотерапія й пісочна терапія) розкрито метафоричний зміст архетипу і його символічне значення.

Ключові слова: колективне несвідоме, архетип, символ, метафора, арт-терапія, казкотерапія, пісочна терапія, метод «активної уяви».

Резюме. В статье показано, что общий язык архетипов, а также процесс их выявления и познания является основой сотворчества человека и окружающего мира. На примере применения методов арт-терапии (сказкотерапия и песочная терапия) раскрывается метафорическое содержание архетипа и его символическое значение.

Ключевые слова: коллективное бессознательное, архетип, символ, метафора, арт-терапия, сказкотерпия, песочная терапия, метод «активного воображения».

© 2013

О. С. Порученко (м. Черкаси)

АРХЕТИП МАТЕРІ У ФОРМУВАННІ ТЕНДЕНЦІЇ ДО ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Актуальність дослідження. Сучасні тенденції розвитку України, демократизація суспільства, а також економічне та політичне становище держави ставлять перед вітчизняною пенітенціарною психологією нові завдання, одним із яких є якісна підготовка висококваліфікованих психологів-практиків. Забезпечення ефективності функціонування центрів психологічної служби установ кримінально-виконавчої системи, реабілітаційних центрів для осіб звільнених від відбування покарання на сьогоднішній день неможливий без новітніх досягнень у галузі практичної психології. Тому особливої ваги набуває пізнання змісту цілісної психіки з метою надання кваліфікованої психологічної допомоги.

Мета: аналіз глибинних передумови формування злочинної поведінки суб'єкта за допомогою інтерпретації архетипної символіки.

Виклад основного матеріалу. Проблема злочинної поведінки є об'єктом дослідження багатьох наук, зокрема психології, психіатрії, соціології, криміналістики тощо. У науковій літературі існує чимало теорій, які розкривають ту чи іншу сторону злочинної поведінки. Так, теорія диференційованого зв'язку Е. Сатерленда розглядає злочинну поведінку, як несприятливий вплив зовнішніх факторів та найближчого оточення на індивіда, який скоює злочини. Автор пише: «чим більше і стійкіше цей вплив, тим більше вірогідності, що людина стане злочинцем». В основі його теорії лежать положення про те, що злочинній поведінці навчаються взаємодіючи з іншими людьми в групах. Специфічна направленість мотивів та прагнень формується на основі оцінок правових норм, як сприятливих або несприятливих, тому людина стає делінквентом в результаті переважання у неї оцінок, які сприяють порушенню законів над оцінками, які не сприяють цьому [7; 108]. На початку XXI століття,